

ÜMMÎ SİNAN'IN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

Azmi BİLGİN

1. Doğumu, Adı ve Mahlası

Ümmî Sinan'ın doğum tarihiyle ilgili kesin bilgi yoktur. Kendisi, *Kutbü'l-meânî* adlı esefinin sonunda (vr. 74a) babasının adının İbrâhim olduğunu belirtir. Bağdatlı İsmail Paşa da adı geçen eseri tanıtırken Ümmî Sinan'ın babasının adının İbrahim olduğunu söyler¹. Babasının adı dışında ailesiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ümmî Sinan'ın asıl adı Yusuf'tur. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî (ö. 1201/1787)², Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1305/1887)³ ve Bursalı Mehmed Tâhir⁴ asıl adını yanlışlıkla Muhammed olarak verdikleri için bu yanlışlık günümüze kadar bazı eserlerde sürüp gelmiştir⁵. Elmalı Halk Kütüphanesi'nde (nr. 43) divanının başında "Merhûm ve mağfûrunleh Ümmî Sinân Efendi ismühû Yûsuf Efendi dâr-ı dünyâdan dâr-ı âhirete intikal itdüğü sene seb'a sittîn ve elf el-medfûn fî Elmalı" (s. 36) ve sonunda "Temme'd-Dîvân eş-şeyh Yûsuf Elmalı eş-şehîr bi-Ümmî Sinân rahmetü'llâhi 'aleyh" (s. 163) ibarelerinden Ümmî Sinan'nın asıl adının Yusuf olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca Müstakimzâde Sadeddin (ö. 1202/1787)⁶, Harîrîzâde

1. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1947, II, 234.
2. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1375, vr. 46a.
3. Seyyid Muhammed Nûr, *Edebî ve Tasavvufî Niyâzî Mısırî Dîvânı Şerhi*, İstanbul 1976, s. 134 (Muhammed burada Mehmed şeklinde geçmektedir).
4. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 85.
5. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1984, s. 274; Mustafa Kara, *Niyazi-i Mısırî*, Ankara 1994, s. 17.
6. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 628, vr. 260a.

Kemâleddin (ö. 1299/1882)⁷, Mustafa Lutfî (ö. 1903)⁸ ve Sadık Vicdânî (ö. 1939)⁹ gibi müellifler de Ümmî Sinan'ın asıl adını Yusuf olarak verirler.

Şiirlerinde mahlas olarak hem Ümmî Sinan'ı hem Sinan Ümmî'yi kullanmıştır. Şairin mahlasını her iki şekilde de kullanması, kaynaklarda farklı şekillerde yazılmasına ve anılmasına yol açmıştır.

Kendisi bir şiirinin son beytinde

"İsm-i a'zam bî-nişân u lâ-mekân şehrindeür

Şehr-i Elmalı Sinan Ümmî okurlar adıma"

ve bir muhammesinin son bendinde

"Gerçi adımdur Sinân Ümmî aceb dîvâneiyem

Girmişem meydân-ı 'aşka baş açık merdâneiyem

Aşk elinden câmî nûş itdüm bugün mestâneiyem

Hayr u şerden kaçduğumdan sâkin-i meyhâneiyem

Geçmezem dildârun 'aşkından câna olsun vedâ"

diyerek mahlas olarak kullandığı "Sinan Ümmî yi adı gibi verir. Şairimizin mahlası mutasavvîf şairlerin biyografi ve menkıbelerine yer veren eserlerin bazılarında Sinan Ümmî¹⁰, bazılarında ise Ümmî Sinan¹¹ şeklinde anılmaktadır. Bu farklı kullanılış günümüz araştırmacılarında da görülür. Abdullah Ekiz, *Sinan Ümmî ve Ahfâdı* adlı eserinde şairin mahlasını Sinan Ümmî,¹² Mustafa Tatçı ise Ümmî Sinan¹³ şeklinde verir.

7. Harîrîzâde Kemâleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hâkayik fî beyânî selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 432, III, vr. 134a.

8. Mustafa Lutfî, *Tuhfetü'l-asrî fî menâkibi'l-Mısrî*, Bursa 1309, s. 11, 13, 19.

9. Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, İstanbul 1338r./1341, s. 111.

10. Şeyh Muhammed Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*, İÜ Ktp., TY, nr. 1604, vr. 81b; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Belîğ*, Bursa 1302, s. 189, 191; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şaka'ik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Vekayi'ü'l-fudâlâ I* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989/1409, III, 123; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâh*, vr. 260a; Bursalı Mehmed Tâhir, I, 85; Hüseyin Vassaf, *Sefînet-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2309, V, 76;

11. Harîrîzâde Kemâleddin, III, vr. 130a; Mustafa Lutfî, s. 11, 12, 19 vb. (bu eserde nadiren Sinan Ümmî olarak da geçer, meselâ bk. s. 12, 19); Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II* (haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997, s. 519.

12. Abdullah Ekiz, *Sinan Ümmî ve Ahfâdı*, Ankara 1962, s. 15-16.

13. Tatçı, Elmalı Bir Mutasavvîf Şair: Ümmî Sinan Halvetî", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 81, İstanbul 1992, s. 179-188; a.mlf. *Ümmî Sinan Halvetî*, Antalya/Elmalı 1993.

Şairin her iki şekilde mahlas kullanması, böyle iki çeşit yazılmasına ve kaynaklarda her iki şekilde de anılmasına yol açmıştır, denebilir. Biz Başbakanlık Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda kendi adıyla anılan caminin "Şeyh Ümmî Sinan Camii" şeklinde vakıf muhasebe defterlerinde yer aldığını tespit ettik.¹⁴ Yine aynı cami Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde de "Ümmî Sinan Efendi Camii" diye yer almakta, ayrıca şairimizden de "Ümmî Sinan Sultan" diye söz etmektedir.¹⁵ Özellikle bu iki kayıt şairin mahlasının Ümmî Sinan şeklinde olduğu kanaatini kuvvetlendirdiği için biz de çalışmamızda Ümmî Sinan'ı tercih ettik.

Edebiyat tarihi kaynaklarında Ümmî Sinan diye tanınan mutasavvıf şairlerden biri de İbrahim Ümmî Sinan'dır¹⁶. Halvetîliğin Ahmediyye kolunun Sinâniyye şubesinin kurucusu olan Ümmî Sinan'ın (ö. 958/1551 veya 976/1568) Yunus Emre tarzı ilâhileri vardır. Türbesi Eyüp'tedir¹⁷.

Bu iki tekke şairinin, mahlaslarındaki benzerlik nedeniyle bazan kendileri bazan da şiirleri karıştırılmıştır. *İstanbul Kitaplıkları Yazma Divanlar Kataloğu*'nda İstanbul Üniversitesi (TY. nr. 512) ve Beyazıt Devlet (nr. 3356) kütüphanelerindeki Elmalılı Yusuf Ümmî Sinan'a ait olan divan nüshaları yanlışlıkla Bursalı İbrahim Ümmî Sinan adına kaydedilmiştir.

Gezerken seyrân eyledüm seyrân-ı güldür gül

Başındaki tâc u tahtı bâğı dîvârı güldür gül

Sinan Ümmî gel vasf eyle gül ile bülbül derûnı

Yine bu garîb bülbülün âh u figânı güldür gül

dörtlüğünü Hüseyin Ayvansarâyî, Elmalılı Ümmî Sinan'a¹⁸ atfeder, halbuki onun divanında böyle bir dörtlük bulunmaz.

Mustafa Lutfi, Elmalılı Ümmî Sinan'ın divanından birkaç beyti teberrüken yazdığını söyleyerek İbrahim Ümmî Sinan'a ait olan bir şiiri yanlışlıkla Elmalılı Ümmî Sinan'a maleder:

14. BA, Nezaret Sonrası Evkaf Defterleri [EV], nr. 15024, s. 2, 49.

15. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX, 280, 281.

16. Elmalılı Ümmî Sinan, Sinan Ümmî olarak geçse de, İbrahim Ümmî Sinan'ın, Sinan Ümmî diye anılması çok nadirdir.

17. Geniş bilgi için bk. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Meşâyihnâme-i İslâm*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1716/1, vr. 5b-6a; Harîrîzâde Kemâleddin, II, 142a-143b; Bursalı Mehmed Tâhir, I, 20-21; Köprülü, s. 275, 345.

18. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, vr. 46a.

Erenlerüñ sohbeti ele gelesi degül
 İkrâr için gelenler mahrûm kalası degül
 İkrâr gerek bir ere göz açup dîdâr göre
 Sarrâf gerek cevhere nâdân bilesi degül
 Ümmî Sinân yol ayân olupdur belli beyân
 Dervîşlik yolu hemân tâc u hırkası degül

Yine *Büyük Türk Klasikleri*'nde Bursalı Ümmî Sinan'ın şiirlerine örnek olarak verilen beş şiirden dördü Elmalılı Ümmî Sinan'a aittir¹⁹.

2. Tarikatı ve Şeyhleri

Ümmî Sinan kendi tarikat silsilesini anlattığı uzun şiirinde Hz. Peygamber'den kendi zamanına kadar gelen bütün şeyhlerin isimlerini verir. Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî gibi büyük şahsiyetler yoluyla bu silsile Ömer el-Halvetî'ye kadar ulaşır.

Ümmî Sinan Halvetiyye tarikatına bağlı bir mürşittir. Halvetiyye Ömer Halvetî'ye (ö. 800/1397[?]) nisbet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatıdır. Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya Sadreddîn-i Hiyâvî'nin (ö. 860/1455) halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas tarafından getirilmiştir. Tarikatın ikinci pîri olarak kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (ö. 869/1464-65 [?]) ve halifeleri sayesinde bu tarikat sadece İstanbul ve Anadolu'da değil Rumeli'de de en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir²⁰.

Ümmî Sinan, Halvetiyye'nin Ahmediyye kolunun kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'in (ö. 910/1504) halifelerinden Abdülvehhab Ümmî'nin (ö. 1004/1595-96) halifesi Eroğlu Nûrî'ye²¹ intisap etmiş, Eroğlu vefat edince (1012/1603) Halvetiyye'nin şeyhi olmuştur. Kendisi tarikatının silsilesini verdiği şiirinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'den sonraki tarikat silsilesini şöyle belirtir:

Ol dahı fehmile Şemsüddîn'e telkîn eyledi
 Anuñ için bu tarikat ehlinüñ merdânıdur

Ol dahı Vahhâb-ı Elmaluya telkîn eyledi
 Anuñ için ol Muhammed nûrînuñ mihmânıdur

Ol dahı bil anı Eroğlu'na telkîn eyledi
 Anuñ için zât-ı Hakda irdüğü Rahmânıdur

19. *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, IV, 320-322, buradaki şiirlerden sadece 3. şiir Bursalı Ümmî Sinan'a aittir.

20. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 393-395.

21. Bursalı Mehmud Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 26.

Ol dahî bil kim Sinân Ümmî'ye telkîn eyledi
Anuñ için kurulan sâdıklarunı meydânıdır

Başka şiirlerinde de doğrudan şeyhinin adını belirtir:

Bu sırta irdüğüm hâlim sorarsañ
Baş kodum bir zamân yollar içinde

Ümmî Sinân eydür Eroğlı dirle
İsmine şeyhimün iller içinde

Yâ İlâhî sen meded eyle ki bu Ümmî Sinân
Aldanup düşmeye tâ kim bunda mekr-ile âla

Pîr-i azîzdür Eroğlı hurmetine kıl nazar
Tâ varup dergâhına ol zâtını âsân bula

Divanında adına iki şiir yazdığı Mazharî Sultan'ın da Ümmî Sinan'ın şeyhi olduğunu söyleyebiliriz. Eroğlu için müstakil şiiri bulunmayan Ümmî Sinan'ın Mazharî Sultan'ın biri methi biri de ölümü dolayısıyla duyduğu ayrılık acısını dile getirdiği iki şiiri bulunmaktadır. Her iki şiirde de yoluna can baş vereceğini, gönüller derdinin dermanı, ledünnî ilminin ocağı olduğunu, onun aşkının derdiyle kendisini bağladığını ve onun izinden gözünü ayırmadığını belirtir. "Efendim Mazharî Sultan fedâdur yoluña can baş" nakaratıyla biten methiyle ilgili murabbainın bir dörtlüğünde:

Bi-hamdi'llâh pîrim buldum gerekmez gayrı pîr bana

Bi-hamdi'llâh yârim buldum gerekmez gayrı yâr bana

Bi-hamdi'llâh nûrum buldum gerekmez gayrı nûr bana

Efendim Mazharî Sultan fedâdur yoluña cân baş

diye seslendiği Mazharî Sultan, Niyâzî-i Mısırî'nin *Mevâidü'l-irfân*'ında "kâri-i Mısırî" diyerek düşülen bir nottan öğrendiğimize göre Abdülvehhâb Sultan'ın halifesi olup Ümmî Sinan'a furû-i esmâ-i İlâhiyyeyi öğreten kimsedir²².

Ümmî Sinan'ın, aynı yüzyılda Elmalı'da yaşayan ve Eroğlu ile Mazharî Sultan'ın da şeyhi olan Abdülvehhâb Ümmî (ö. 1004/1595-96) ile görüşüp sohbetinde bulunduğunu da söyleyebiliriz²³.

22. Niyâzî-i Mısırî, *Mawâidü'l-irfân: İrfan Sofraları* (notlarla çev. Süleyman Ateş), Ankara 1971, s. 95, dipnot 69: "Ümmî Sinan Elmalılı hazretlerinin oğlu Murtazâ Çelebi'den işittiği-me göre Ümmî Sinan usûlî yedi esmâyı önce Sultan Eroğlu'ndan almış, onun vefatından sonra ise furû-i esmâ-i İlâhiyyeyi de Abdülvehhâb Sultan'ın halifesi Mazharî Sultân'dan telakkî eylemiştir".

23. Süleyman Fikri, Elmalı Kütüphanesi'ndeki Şeyh Uşşâkî *Dîvan*'ında gördüğü silsilede Ümmî Sinan'ın mürşidinin Şeyh Abdülvehhâb olduğunu söyler (*Antalya Livâsı Târîhi*, İstanbul 1338r./1340, s. 189).

3. Tahsili, Şahsiyeti ve Tesirleri

Tahsil hayatı hakkında bilgi bulunmayan Ümmî Sinan'ın Mustafa Lutfi tarafından "âlim-i ümmî-iştihâr ve fâzıl-ı fezâil-şiâr ve kâmil-i füyûzât-âsâr şeyh-i pîr ü civân ..."24 diye tanıtılmasından manevî ilimlere vâkıf olduğunu öğreniyoruz. Hüseyin Vassaf'ın onun hakkında bilgi verirken "ümmî ta'bîri her zaman li-nefsihî isti'mâl olunmaz bir şeydir, ümmî-i âlimdir" şeklinde açıklama getirmesi Ümmî Sinan'ın bâtın veya hakikat ilmine sahip bir kimse olduğunu gösterir25. "Zâhirî ilimleri de bildiği ve medresesinin bulunduğu"26 belirtilmişse de Başbakanlık Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda Elmalı'da böyle bir medrese kaydına rastlamadık. Ancak Osmanlı ilmiye teşkilâtında müstakil statüye sahip kendine has vakfiyesi, yıllık muhasebesi olan medreseler dışında yine tedrisat için kullanılan "buk'a", "dersiye" uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan özellikle "dersiye", çoğu kere bir cami bünyesinde belli şartlarda belirli bir dersin belirlenen bir hoca tarafından verilmesi için "dersiye" adıyla para tahsis edilmesi uygulamasıdır. Ümmî Sinan için söz konusu olan "medrese" kaydının da müstakil medrese olmayıp, daha sonraki bir tarihte orada ihdas edilmiş bir "dersiye" görevi olması muhtemeldir. Dönemine en yakın kaynaklardan biri olan Şeyh Mehmed Nazmî'nin *Hediyyetü'l-ihvân*'ı Halvetîliğ'in Yiğitbaşı kolu şeyhlerini sıralarken şu bilgiyi verir: "Ve Yiğitbaşı'dan bir şu'be dahî Tâlib Ümmî, Eroğlu ve Elmalı Sinan Ümmî'den, Elmalı'da ve 'Uşşâk'da ve Kütâhiyye'de ve etrâflarında hulefâ ve fukarâ bâkîdür. Riyâzet ve mücâhedeleri sebebiyle müridleri ve muhibleri vardır. Yiğitbaşı'ya müntesib olanların cümlesi ümmîlerdür. *Vâridât* sahibi27 i'tikadında olup 'leyset umûrül-âhireti kemâ za'imet cühhâlül-'ulemâ'i'28 derler"29.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla döneminde zahirî ilimlerin öğretildiği bir medreseye devam ettiğini söyleyemiyoruz. Mutasavvıflara göre ilim zâhir veya şeriat ilmi, bâtın veya hakikat ilmi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birincilere kal ehli, ikincilere hâl ehli denir. Medreseler şer'î ilimlerin, tekkeler ise bâtınî ilimlerin öğretildiği kurumlardır. Ümmî Sinan'ın ümmîliği hiç okuyup yazma bilmemek anlamında değildir. Ümmî Sinan devrinde geniş bir çevreyi tesir altına almış, ünü diğer Anadolu şehirlerini de tutmuş olmalı ki, bir çok Arap

24. Mustafa Lutfi, s. 13.

25. Hüseyin Vassaf, V, 76.

26. Ekiz, s. 7.

27. Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420)

28. 'Âhiret işleri câhil âlimlerin iddia ettikleri gibi değildir'

29. Şeyh Muhammed Nazmî, İÜ Ktp. TY., nr. 1604, vr. 81a-b

ve Rum (Anadolu) şehirlerini dolaşıp çok şeyhler gören Niyâzî-i Mısrî'nin son durağı Elmalı olmuştur.

Niyâzî-i Mısrî çok etkilendiği şeyhi Sinan Ümmî'den eserlerinde ve şiirlerinde övgü ile bahseder. Eserlerinden *Mevâidül-irfân*'da şunları söyler:

"... Arap ve Anadolu şehirlerinde çok şeyhlerin sohbetine eriştim. Âkıbet, şeyhim, göz bebeğim, kalbimin devâsı Şeh Ümmî Sinan Elmalı'nın hizmetine ulaştım. Kalbimin şifasını onun hizmeti şerefinde buldum. Mübarek nefesi kimyasıyla, Hz. Şeyh Abdülkadir-i Geylânî'nin bahsettiğim rü'yada³⁰ bana işaret ettiği her şey hâsıl oldu. Allah'a hamdolsun, Allah'ın lutfuyla telvîn gitti, temkîn hâsıl oldu."³¹

Niyâzî-i Mısrî aynı eserin "Otuz Dördüncü Sofra"sında "Cennet mekârihle süslenmiştir." sözünü açıklarken kendi hayatından şunları nakleder: Mısır'a gidip Şeyhuniyye'de şeyhime bey'at ettiğim zaman oranın fukarâsı sayılamayacak kadar çoktu. Bunlardan bazıları şeyhime, kendi şeyhi zamanından kalmış idiler. Şeyhin selefinden kendisine intikal eden müridlerden biri bana yaklaştı ve gizlice: "Ben seni, irâdende sâdık, samîmî arkadaş biliyorum. Ama bu şeyh, senin bildiğin gibi yetişmiş bir şeyh değildir. Ben sana nasihat ediyorum. Senin aradığın bunda yoktur. Beni dinlersen bunu bırak ve kendine başka bir şeyh ara, belki muradına erersin." dedi ve şeyhin birçok ayıplarını saydı. Ona dedim ki: "Şimdi onun kâmil olduğuna yakînen inandım." Gerçekten üç yıl hizmetine devam ettim ve onu Kâdirî Tarikatî'nde kâmil bir şeyh buldum. Allah'a hamdolsun, ona hizmet sayesinde muradımın özetine nail oldum. Teferruatına da başka bir şeyhin, şeyhler şeyhi eş-Şeyh Ümmî Sinan Elmalı'nın hizmetinde eriştim. Ama bunun mekârihini, ötekinin mekârihinden çok buldum. Tabîî zevkleri de farklı idi." Bir kâmil kimsenin çevresinin düşmanla çevrili olduğunu, o kâmile ve onun bağlılarına çeşitli yalan ve iftiralar yapılarak insanların uzaklaştırılmaya çalışıldığını bizzat müşahede eden Niyâzî-i Mısrî, Ümmî Sinan'ın da bu tür durumlara maruz kalmış olduğunu ifade eder.

Kâmil kimse, kemal cennetine cehd ü gayret ve sabr-ı cemîl ile ulaşabilir. Onun, hasetçilerin kötülükleriyle çevrili bulunan söhbeti cennetine de ancak zâtında veya meclisinde bulunan mekârihlerine gözlerini kapatan, o hasetçilerin sözlerine kulak asmayanlar girebilir³².

30. bk. Niyâzî-i Mısrî, s. 40-41.

31. Niyâzî-i Mısrî Mısır'da iken rüyasında Abdülkâdir-i Geylânî'yi görür, kendisine bir kasa dirhem, bir kese dinar verir. Mısrî bu iki kesenin manasını sorar, o da "dirhemler zâhir ilmidir, öğren ve onunla amel et, dinarlar tarikat ilmidir ona ancak sana takdir edilmiş bulunan kimse sayesinde kavuşabilirsin" diye açıklar (a. g. e., s. 40).

32. a. g. e., s. 80-83.

Niyâzî-i Mısrî, Ümmî Sinan'a hayranlığını şiirlerinde de dile getirir. Mustafa Lutfî, Ümmî Sinan ile Uşak'ta ilk karşılaşması esnasında Mısrî'nin şu beyitleri söylediğini ifade eder:

Aşkuñ meyine ben kana geldim
Şevkuñ nârına hôt yana geldim

Şem'-i tevhîdi gördüm yakmışlar
Gitdi karârım pervâne geldim

Halka-i zikri kurmuş dervîşler
Ben de sahnında cevlâna geldim

Mecnûn'um bugün Leylâ derdinden
Aklı neyelerem dîvâne geldim

Derd-i cânânım açdı yâreler
Bağrım üstünde dermâna geldim

Ümmî Sinânunî hâk-i pâyine
Sürmege yüzüm sultâna geldim

Yâremi bildim yârimden imiş
Bunda Niyâzî Lokmân'a geldim³³

Bir süre Ümmî Sinan ile Muhammed Uşşâkî'nin zâviyesinde kaldıktan sonra Elmalı'ya gitmek üzere yola çıkarlar. Elmalı görününce Mısrî'nin dilinden aşağıdaki mısralar dökülür:

Dost illerinüñ menzili ki âlî göründi
Derd-i dile dermân olan Elmalı göründi

Tûflere sükker bâğınunî zevkî irişdi
Bülbüllere cânân gülününî dalı göründi

Mecnûn gibi sahrâları ağlayu gezerken
Leylâ tağınunî lâlesinünî alı göründi

Ten Ya'küb'ununî gözleri açılsa aceb mi
Cân Yûsuf'ununî gül yüzününî hâlî göründi

Kâl ehlinünî akvâlini terk eyle Niyâzî
Şimden gerü hâl ehlinünî ahvâli göründi³⁴

33. Mustafa Lutfî, s. 12; Seyyid Muhammed Nûr, s. 149-150; *Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı*, İstanbul, ts., s. 107-108.4.

34. Mustafa Lutfî, s. 14; Seyyid Muhammed Nûr, s. 270; *Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı*, s. 179

Bu şiirinde Mısrî, Elmalı'ya mânevî bir nüfuz kazandıran Ümmî Sinan'ın derecesinin yüce, dertlilerin dermanı, âşıkın ma'sûku, Mecnûn'un Leylâ'sı, Ya'kûb'un Yûsuf'u makamında olduğunu, ehl-i hâlin hallerini gördükten sonra söz ehlinin sözünü terketmesi gerektiğini ifade eder.

Mısrî, seyr ü sülûkünü tamamlayıp Elmalı'dan ayrılacağı zaman dostları ve arkadaşlarının isteği ve müşidinin de müsaadesiyle vaaz vermek üzere kürsüye çıkar, fakat dili tutulur, hafızasındaki tüm bilgiler âdetâ silinmiştir. Uzunca sükkûttan utandığını anlayan şeyhi Ümmî Sinan ona: "Durma, susma, söyle!" diye seslenince o anda cemaatin ve kendisinin de istediği üzere dili çözülür, gönüllere ferahlık veren vaazını yapar. Daha sonra da şeyhinin üstün ahlâk ve faziletini, ilim ve irfanı karşısında duyduğu sonsuz hürmetini, hayranlığını ve onun manevî himâyesi altında olduğunu ifade eden şu medhiyeyi söyler:

Eylesün Allah çok tahıyyâtı
Aña kim virdi ilm-i gayâtı

Gizli Sultândur sırr-ı Burhândur
Mürşid-i cândur hep makâlâtı

Kutb-ı halâyık bahr-ı hakâyık
Ferd-i câmi'dür hep makâmâtı

Nokta-i kübrâ göremez a'mâ
Gizlidür zîrâ cümleden zâtı

Kalbini Keşşâf eylemiş şeffâf
Görinür anda hep beriyyâtı

Arayup bulan kullıgın kılan
Telkinin alan buldı hâlâtı

Ey nice cânlar yanını bekler
Bulmaduk dîrler bunda lezzâtı

Neylesün ta'lîm olımaz teslîm
Yâ nice bulsun ol kemâlâtı

Mâyeñüñ zevkını alımaz ol kim
Şeyhi hak bilmez yok riâyâtı

Şehr-i Elmalı cânda bulmalı
Ümmî Sinândur şöhret-i zâtı

Hubbı cânumda sırrı zâtumda
Savar üstümden her beliyâtı

Şeyhini hak bil ey Niyâzî kim
Pîr yüzündendür Hak hidâyâtı³⁵

Niyâzî-i Mısırî, bir başka şiirinde de Ümmî Sinan'ın müşid-i kâmil olduğunu irşat yolunu ehlinden usulüyle aldığını, ayet ve hadisin sırrını anladığını ve gönlünün daima tevhitle olduğunu dile getirir:

Kanı bir müşid-i kâmil isteyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a
Kalbim marazından kurtulam diyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a

Gerçi her gûşede şeyhim der, çokdur
Binde biriniñ de irfânı yokdur
Müşid-i kâmilin tarîkı hakdur
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a

Li'llâh fi'llâh irşâd yoluna durmuş
Yolıyla ehlinden usûlin almış
Sînesi hem nûr-ı Hak ile dolmuş
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a

Âyetin hadîsin sırrın anlayan
Dâim tevhîd ile gönlin eyleyen
Bî-çâre Mısırî'nin sözün dinleyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinân'a³⁶

Ümmî Sinan için "rütbe-i kemâline Hazret-i Mısırî gibi bir sultânın ana bende olması delâlet ider" diyen Hüseyin Vassaf³⁷ onun büyük bir mutasavvıf olduğunu söyler.

İsmâil Belîğ, Ümmî Sinan'ı "meşâyih-i Halvetiyye'den zümre-i urefânî ehl-i kemâli" diye tanıtır³⁸.

Mustafa Lufî Ümmî Sinan'dan "âlim-i ümmî-iştihâr ve fâzıl-ı fezâil-şîâr ve kâmil-i füyûzât-âsâr şeyh-i pîr ü civân, kümmelîn-i urefânûñ ehl-i kemâli,

35. Mustafa Lutfî, s. 20-21; Seyyid Muhammed Nûr, s. 110-111; *Tam ve Tekmil Niyazî Divanı*, s. 72-73

36. *Tam ve Tekmil Niyazî Divanı*, s. 35-36

37. Hüseyin Vassaf, s. 77

38. İsmail Belîğ, s. 189

âlim-i ümmî-iştihâr ve ârif-i fûnûn-ı bî-şümâr" diye övgü ile söz eder. Niyâzî-i Mısırî ile aralarında geçen menkıbevî hallerden ayrıntılı olarak bahseder³⁹. Harîrîzâde Kemâleddin, Niyâzî-i Mısırî'nin *Mevâidü'l-irfân*'ın "On Üçüncü Sofra"sında, sülûk sırasında yaptığı mücahedeyi ve bu esnada kalp gözüyle gördüklerini şeyhi Ümmî Sinan'a aktarması üzerine Ümmî Sinan'ın onun yaşadığı hal ve gördükleriyle ilgili yorumuna eserinde yer verir⁴⁰.

Ayrıca Elmalı'da da Ümmî Sinan'a izafe edilen menkıbeler de bulunmaktadır⁴¹. Bu menkıbelerin bazıları da yine Ümmî Sinan ile Niyâzî-i Mısırî arasında geçer.

Ümmî Sinan'dan şiirlerinde bahseden sadece Niyâzî-i Mısırî değildir. Halifelerinden Şeyh Muslihiddin Mustafa Uşşâkî, Gülaboğlu Mehmed Askerî, Şeyh Ahmed Matlaî, Suphî Hasan Efendi gibi mutasavvif-şairler de şeyhlerine bağlılıklarını, hasretlerini, onun yoluna can baş feda edeceklerini en içten duygularla şiirlerinde dile getirmişler, şeyhlerini "kâmil bir mürşit, zamanın kutbu, velâyet tahtının sultanı, mârifet kânının ummânı" gibi sıfatlarla övmüşlerdir⁴².

Döneminde tarikatı ve tekkesi ile bir yandan halka belli seviyede dinî bilgileri öğretmesinin yanında, isteyenlere tasavvuf yolunu da öğretmiştir. Bir taraftan halka vaaz ve nasihatlar verirken diğer taraftan da tekkesinde insanları Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî bir eğitim vererek onların manevî makamlarını tamamlamayı kendisine aslî vazife edinmiştir.

Mehmed Nazmî, *Hediyetü'l-ihvân*'ında⁴³ "... Yiğitbaşı'dan bir şu'be dahi Tâlib-i Ümmî ve Eroğlu ve Elmalı Sinan Ümmî'den, Elmalı'da ve Uşşak'ta ve Kütâhiyye'de ve etraflarında hulefâ ve fukarâ bâkîdür." diyerek, Ümmî Sinan'ın da bağlı bulunduğu Halvetiyye'nin Ahmediyye kolunun yayıldığı yerler hakkında bilgi verir.

Mustafa Lutfî'nin, *Tuhfetü'l-asrî*'sinde Ümmî Sinan'ın Elmalı'dan Uşak'a halifelerinden Şeyh Mehmed Uşşâkî'yi ziyarete geldiği, bu esnada Niyâzî-i Mısırî'nin de burada olduğu belirtilmektedir⁴⁴. Yine aynı eserde Ümmî Sinan'ın oğlunu Niyâzî-i Mısırî ile Bursa ve İstanbul'a gönderdiğini öğreniyoruz⁴⁵. Bunun

39. Bu menkıbeler için bk. Mustafa Lutfî, s. 10-13, 15-19, 22

40. Harîrîzâde Kemâleddin, nr. 432, III, vr. 130a-131a

41. Ekiz, s. 49-51

42. Bu şiirler için bk. Ekiz, s. 34-39

43. Şeyh Muhammed Nazmî, İÜ, TY, nr. 1604, vr. 81a-b

44. Mustafa Lutfî, s. 12

45. a. e. , s. 17

devlet ricâlinden aldığı bir davete kendisi icabet edememesi nedeniyle mi yoksa oğlunun bilgi ve görgüsünü artırmak amacıyla mı yapılmış olduğunu kesin olarak tespit edemiyoruz. Başta Niyâzî-i Mısırî olmak üzere, Askerî, Matlaî, Muhammed Uşşâkî gibi mutasavvıf-şairlerin aynı zamanda Ümmî Sinan'ın halifesi olması, şüphesiz çeşitli yerlerde tanınıp sevilmesinde şöhretinin yayılmasında etkili olmuştur. Ayrıca bazı ilâhîlerinin çeşitli mecmualarda bulunması ve bestelenmiş olması⁴⁶ da onun şiirlerinin değişik meclislerde sevilerek okunageldiğini gösterir.

Dillerde söylenen ilâhîleri, nesilden nesile aktarılan kerâmetleri, yetiştirdiği şair-dervişleriyle Ümmî Sinan edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir.

4. Vefat Tarihi

Kaynaklarda Ümmî Sinan'ın vefat tarihi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır.

Bursalı Mehmed Tâhir, Niyâzî-i Mısırî'nin divanındaki bir mersiyede geçen "*Allah Allah didi ve kıldı bekāya irtihâl* mısraının nâtık olduğu 1075 tarihinde (aslında mısra 1078'e tekabül etmektedir) Elmalı'da âzim-i dâr-ı bekā oldu"⁴⁷ diyerek 1075'i (1664-65) ölüm tarihi olarak göstermektedir. Adı geçen mersiye Şeyh Muhammed Uşşâkî adına söylenmiştir. Nitekim mersiyenin beşinci beyti

Lîk gitti azîzim Şeyh Muhammed dünyeden

Kalbimizi yakdı derdi kaddimizi kıldı dâl

bize bunu açıkça göstermektedir. Niyâzî-i Mısırî divanını şerh eden Seyyid Muhammed Nûr ise mersiyeyi şerhettikten sonra adı geçen mısraı esas alarak 1078 (1667-68) tarihini Ümmî Sinan'ın vefat tarihi olarak verse⁴⁸ de yukarıda belirttiğimiz gibi *Allah Allah didi ve kıldı bekāya irtihâl*'in ebced karşılığının 1078 olması ve zaten de bu mersiyenin Ümmî Sinan için söylenmemiş olması sebebiyle bu mısradan yola çıkılarak verilen vefat tarihleri yanlıştır.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Kutbü'l-meânî* adlı eserini tanıtırken Sinan Ümmî'nin vefatını 1032 (1623) olarak verir⁴⁹. 1057 (1647) yılında Niyâzî-i

46. *Divançe*, İÜ Ktp. TY., nr. 9774, vr. 90b-96a; *Mecmûa-i İlâhiyyât*, Süleymaniye Ktp. , Ali Nihat Tarlan, nr. 61, vr. 42b; İlâhî Mecmuası, Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpinarlı Kütüphanesi, nr. 1656, vr. 13b, 21b

47. Bursalı Mehmed Tâhir, I, 85

48. Seyyid Muhammed Nûr, s. 134

49. Bağdatlı İsmail Paşa, II, 234

Mısrî'nin seyr ü sülûkunu tamamlamak için Elmalı'ya Ümmî Sinan'a geldiğini⁵⁰ bildiğimize göre bu tarihten önce vefat etmiş olması söz konusu olamaz.

Hüseyin Vassaf, Bursalı Mehmed Tahir gibi 1075'te vefat ettiğini belirtir. Ayrıca aynı tarihin üzerine 1069 tarihini de kaydederek, dipnotta Bursa'da Mısrî Hankahı şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi'nin doğrusunun 1069 olduğunu söylediğini ifade eder⁵¹.

Harîrîzâde ise vefat tarihi olarak 1068'i (1657-58) verir. Bu da muhtemelen Niyâzî-i Mısrî divanında yukarıda bahsettiğimiz *Allâh Allâh dedi ve kıldı bekâya irtihâl* mısraının delâlet ettiği tarih olmalıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi bu Muhammed Uşşâkî'nin ölüm tarihidir.

Ölüm tarihiyle ilgili bütün bu yanlışlıklar mutasavvıf-şairin Elmalı Halk Kütüphanesi'nde bir mecmuada (nr. 43) yazma divanının başında yer alan şu kayıttan: "Merhûm ve mağfûrunleh Ümmî Sinân Efendi ismühû Yûsuf Efendi dâr-ı dünyâdan dâr-ı âhirete intikal itdüğü sene seb'a sittîn ve elf el-medfûn fî Elmalı, fî şehri cemâziyi'l-âhırda yigirmi beşinci gicesi vâkı' olup dünyâdan âhirete intikal idüp Salı gün dahve-i kübrâdan sonra hâk-i siyâha tapşırıldı. Nevverallâhu merkadehû ve rahmetullâhi aleyh ve kuddise sirruhû" (s. 36) haberdar olunmadığı için yapılmış olmalıdır. Aynı mecmuada bulunan (s. 450) Niyâzî-i Mısrî'nin Ümmî Sinan'ın ölümü üzerine "Ve lehû mersiye-i târîh-i Ümmî Sinân kuddise sirruhû" başlığı altında yazdığı mersiye'nin son mısraının ebced karşılığı da aynı tarihi vermektedir. Bu manzume şu şekildedir:

Uğradı cân yine mâtem üsdüne
Olmaya bir nâle nâlem üsdüne

Cân u dil meksûf u mahsûf oldular
Kara gün doğdu bu hânem üsdüne

Fevzimiñ suyu yerinden od çıkar
Yaraşur bana ki yanam üsdüne

Yıkılup meyhâne hîç mey kalmadı
Bir eşik bulam mı yatam üsdüne

Geldi şeyhimiñ Niyâzî târîhi
San kıyâmet kopdı âlem üsdüne

50. Mustafa Lutfî, s. 17-18

51. Hüseyin Vassaf, V, 77

Niyâzî-i Mısrî'nin *Divan*'ının bilinen nüshalarında bu manzumenin yer almamış olması⁵² da Ümmî Sinan'ın vefat tarihinin doğru tespit edilememesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Ümmî Sinan 25 Cemâziyelâhir 1067'de (10 Nisan 1657) vefat etmiştir. Mezarı kendi adıyla anılan câminin bitişiğindeki türbededir.

5. Halifeleri:

Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Hacı Bayrâm-ı Velî vb. mutasavvıf-şairler gibi Ümmî Sinan da Allah'a vuslat için gerekli olan ibadet riyâzet ve mücadeleleri öğreterek ilâhî aşka ulaştırmak için çalışmıştır. Şeyhi Eroğlu'nun vefatından sonra hilâfet makamına geçen Ümmî Sinan ilm-i hikmetten nasip almak, aşk ehliyle sırdaş olmak, dosta ulaşmak isteyenleri dergâhına çağırması, bu da'vetine icabet edenlerden bir çok halife yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği başlıca halifeleri şunlardır:

a. *Şeyh Muslihuddin Mustafa Uşşâkî*. Divanının başında Yahya Şirvânî'ye kadar olan tarikat silsilesi zikredilirken şeyhinin Ümmî Sinan olduğu kayıtlıdır, ayrıca Ümmî Sinan ile ilgili üç manzumesi bulunmaktadır. Divanında Hz. Ebû Bekir neslinden olduğunu da söyler⁵³. Niyâzî-i Mısrî'nin *Mevâidü'l-irfân*'ına düşülen bir nottan Niyâzî-i Mısrî'nin "*esmâyı şeyhi Ümmî Sinan El-malılı'dan aldığı, şeyhinin vefatından sonra da iki ismi Ümmî Sinan'ın halifesi olan Kütahyalı Muslihuddin Efendi'den telakkî ettiği*" kaydedilmiştir⁵⁴.

b. *Gülaboğlu Muhammed Askerî* (XVII. yüzyıl). Kütahyalı olan ve içine ilâhî aşk ateşi düşünce Şam ve Buhara gibi beldeleri dolaştıktan sonra Ümmî Sinan'a bağlanmıştır.

Divanının nüshalarına çeşitli kütüphanelerde rastlanması onun çok okunan ve tekke edebiyatında önemli bir yere sahip olan şairlerden biri olduğunu gösterir. Şiirlerinde Halvetî tarikatından olduğunu ve mürşidinin Ümmî Sinan olduğunu kendisi belirtir⁵⁵. Şiirlerini sanat kaygısıyla değil bir mürşit olarak kalem almış anlaşılmaktadır⁵⁶.

52. Nitekim Seyyid Muhammed Nûr, *Edebî ve Tasavvufî Mısrî Niyâzî Divanı Şerhi* (İstanbul 1976) ve *Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı* (İstanbul, ts.) gibi eserlerde bu manzume bulunmaktadır.

53. Süleyman Fikri, s. 189; Ekiz, s. 33-36

54. Niyâzî-i Mısrî, s. 95, dipnot 69

55. Bursalı Mehmed Tâhir, II, 308; Ekiz, s. 36-37

56. Geniş bilgi için bk. İsmail Ünver, "Askerî", *DİA*, İstanbul 1991, III, 491-492; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul, ts., II, 508-510

c. *Şeyh Ahmed Matlaî*. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Matlaî'nin Ümmî Sinan'ın halifelerinden olduğunu Elmalı Halk Kütüphanesi'nde (nr. 43, s. 605-621) bulunan 50 kadar manzumesinin başlığındaki "İlâhiyyât-ı eş-Şeyh Ahmed el-Matlaî el-Uşşâkî el-me'zûn min Ümmî Sinân kuddise sırruhû" ibâresinden öğreniyoruz⁵⁷.

d. *Müftî Dervîş*. Divanının nüshalarından birine göre adının Ahmed, lakabının da Çavdaroğlu olduğu tespit edilmiştir. Şiirlerinde Müftî Dervîş mahlasını kullanmıştır⁵⁸. Elmalı Halk Kütüphanesi'nde (nr. 43, s. 170-172, 181) bulunan manzumelerinin başlığındaki "İlâhiyyât-ı Müftî Dervîş el-me'zûn bi-Ümmî Sinân ..." ibaresinden Ümmî Sinan'ın halifelerinden olduğunu öğreniyoruz⁵⁹. Divanında 177 manzume bulunmaktadır⁶⁰.

e. *Muhammed Uşşâkî* (ö. 1068/1657-58 [?]). Ümmî Sinan'ın en önde gelen halifelerinden olup çok geniş bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Lutfî, Ümmî Sinan'ın Muhammed Uşşâkî'yi 1057 (1647) yılında Uşak'ta dergâhında ziyaret ettiğini söyler⁶¹. Niyâzî-i Mısırî üzerinde de derin bir etkisi olduğu anlaşılan⁶² Muhammed Uşşâkî'nin Ümmî Sinan'ın Uşak ve civarındaki en güzide halifesi olduğu anlaşılmaktadır.

f. *Niyâzî-i Mısırî* (ö. 1105/1694). Ümmî Sinan'ın en ünlü halifesidir. Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun kurucusudur. Diyarbakır, Mardin, Kerbelâ ve Kahire gibi şehirlerde dinî ilimler tahsil edip çeşitli tarikat büyükleriyle görüşüp onların sohbetlerinde bulunduktan sonra Ümmî Sinan'a mürit olmuş, 1647-1656 yılları arasında⁶³ Elmalı'da seyr ü sülûkünü tamamlamış ve kendisine hilâfet verilmiştir⁶⁴. Büyüklü küçüklü otuzdan fazla eseri olan Niyâzî-i Mısırî divanında şeyhi Ümmî Sinan'ı öven şiirleri bulunmaktadır⁶⁵. Ünü şeyhini aşan Niyâzî-i Mısırî şüphesiz onun tanınmasında da büyük rol oynamıştır.

57. Ekiz, s. 37; Süleyman Fikri, s. 189

58. Suphi Saatçi, "Müftü Dervîş", *TDEA*, İstanbul 1986, VI, 465

59. Ekiz, s. 38

60. Saatçi, VI, 465

61. Mustafa Lutfî, s. 11, 13

62. Niyâzî-i Mısırî, Elmalı'ya Ümmî Sinan'a gelirken Muhammed Uşşâkî'ye uğrar. Ümmî Sinan'ın vefatından sonra Bursa'ya gider (Mustafa Lutfî, s. 24-25). Vefatı üzerine ona duyduğu bağlılığı ve hürmeti ifade eden şiirinin sonunda tarih düşürmüştür (*Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı*, s. 97).

63. Mustafa Lutfî, s. 17-18

64. Niyâzî-i Mısırî, s. 39-41; hayatı ve eserleri için Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Ankara 1998, S. LIII-CLXVIII.

65. *Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı*, s. 72, 73, 107, 108, 179

Bunlardan başka Hüseyin Vassaf'ın bildirdiği Kâşif⁶⁶, Hakîrî mahlası ile şiirleri de bulunan oğlu Şeyh Süleyman (ö. 1128/1716)⁶⁷ ve Selâmi Halil'in⁶⁸ de Sinan Ümmî'nin halifeleri arasında sayılması gerekmektedir. Ümmî Sinan'dan "ma'rifet cevheri" aldığını söyleyen Suphî Hasan Efendi'nin Ümmî Sinan'ın halifesi olup olmadığı şüphelidir⁶⁹.

Eserleri:

1. *Kutbü'l-meânî*. Eserin hamdele ve salvelesinden sonra "Bu risâle insanın âlem-i ervâhdan âlem-i süflîye ne tarikle nüzûl idüp ve ne tarikle urûc idecegin beyân ider." (vr. 64b) denilerek eserin konusu belirtilir. Daha sonra yaratılışla ilgili şu bilgiler verilir:

Allah, önce Hz. Muhammed'i nurdan yarattı. Usûl-i esmâyı (7 esmâ) telkin eyledi. Hakikat-ı Muhammediyyenin meşgul olduğu tevhidin ve esmanın nuru vasıtasıyla bütün varlıkları yarattı.

Bütün hakâyıklar, *âlem-i amâ*'da mec'ûl hakikatken *âlem-i lâhut*ta ah-sen-i takvîm üzre yaratıldılar. Daha sonra sırayla *âlem-i ceberûta*, *âlem-i melekûta*, *âlem-i nâsûta* ve *âlem-i mülke* tenezzül etti. *Âlem-i lâhut*ta insana cisim verildi, çeşitli menzillerden sonra tevhid ve esmanın nuruyla yaratılan ve vahdet zevkini, konuşma ve müşahedenin lezzetini tadan *âlem-i mülke* inen ve vahdetten ayrı düşen insanın vatan-ı aslîye (vahdet) kavuşabilmesi için gerekli olan âlet, esbâb, delil ve burhânın Allah tarafından insanlara bahşedildiğini belirtir (vr. 66b). Bu bilgiler verildikten sonra eser 6 fasla ayrılır.

1. Fası (67a-69a): Hakâyık-ı insandan sonra ruha Âdem'in yüreğine inme emrinin verilmesi, aşkın zuhura gelmesi ve sema' eylemesi anlatılır. Bunun safâsıyla da insanların *âlem-i ervâh*, *arş-ı rahmân*, *âlem-i lâhût* vb. çeşitli alemleri tenezzülden sonra 7. göğe oradan da sırayla 1. göğe kadar inerler. Sonra oradan *heyûlâya* girip ana rahmindeki meniden hasıl olan veledede inerler. O et hayat bulup çocuk olur. İki meleğin biri sağ kulağına *âlem-i ervâh* ilmini, zevkini ve semânı (ki buna ilham diyor), diğeri sol kulağına o meleğin zıddını iğva eden bir oğlan koyar. İnsana o da vesvese verir. Velîler, âşıklar, sâdıklar Elest bezmi'nde her birisi bir türlü muhabbet, yakınlık, âşinalık ve marifet ortaya çıkarmışlardır.

66. Hüseyin Vassaf, s. 77

67. Ekiz, s. 55-60; Süleyman Fikri, s. 189. Bu kaynaklarda babasının vefatından sonra yerine geçen Şeyh Süleyman'ın "babasından daha kâmil olduğu" rivâyeti de yer alır.

68. Ekiz, s. 61-73

69. a. g. e. , s. 38-39

2. Fası (69a-69b): Meşâribü's-sâfilîleri vücûd-ı cismânîlerine o kadar hükmünü geçirmiştir ki, bir kısmı Hâlik'ı, bazıları onun kelâmını bazıları da velileri inkâr ettiler. Yani meşâribü's-sâfilîlerinin gereği, vesvâs'ın iğvâsı o kadar saptırdı ki, *âlem-i ervâhın* ve *âlem-i lâhûtun* tüm lezzetlerini unutturup basit *âlem-i nâsûtun* zulmânî hicaplarıyla muttasıf kılmıştır. Bunlara hidâyet erişmezse akıbetleri kötüdür.

3. Fası (69b-70b). Elest bezmi'nde verdikleri ahd-i ezeliye vefa gösterenler *âlem-i nâsûtun* fanî lezzetlerine rağbet etmezler. Hakîkî vasıtaları bulup aslı vatana dönmek için gereken söz ve işlerle meşgul olurlar. Bu hakîkî vasıtalar da nebîlerin vekilleri olan mürşid-i kâmillerdir. Tâlibin zikri arttıkça Allah'ın nazarı da ona artar, "ehlullah" mertebesine erince onlara her iki cihanda da gussa ve elem olmaz.

4. Fası (70b-72a): *Âlem-i nâsûta* gelen insanlar, ilkbaharda sahillerden yaylalara göçen kuşlara benzetilir. Kış günleri yaklaşınca kışın fitnesinden emin olmak için kuşların geldikleri ülkelere seyr ü sefer edip geri dönmeleri gerekir. Basit uçmasına ve kaçmasına mağrur olup da yaylada kalan kuşlar avcılarının çeşitli hilelerine düşüp ecel bıçağına canlarını kaptıracaklardır. İşte bunun gibi *âlem-i nâsûtun* fanî lezzetlerine gönül verip *âlem-i lâhûtun* zevkinden habersiz olanlar İblis'in askerlerinin kurduğu hilelere düşüp mağbun olurlar. Bunlara nefsi emmâre kışı zuhur etmiştir. Bu durumda yaptıkları onlara fayda vermez.

5. Fası (72a-73a). Bir mürşide erip Allah'ı dilinde zikredip kalbinde fikredenler anlatılır. Bunlar semâ'-ı evvel ile semâ'-ı âhîrin arasını kesmeyip *âlem-i ervahta* verdikleri ahd-i ezeliye sâdik olanlardır.

Bu bölümde semâ'-ı ûlâ, semâ'-ı vustâ ve semâ'-ı uhrâ hakkında bilgi verilir. Bütün hakâyık-ı insanın cism-i Âdem'e, beşeriyet hareketine gelirken vâki olan hareketine semâ'-ı ûlâ; cism-i Âdem'e geldikten sonra, *âlem-i mülke* tenez-zül ettiklerinde zuhur eden hareketine semâ'-ı vustâ, cism-i Âdem'den hurûc edip dâr-ı ukbâda vâki olan hareketine ise semâ'-ı uhrâ adını verir. Bu her bir semâ'ın da kendi içinde üç kısma ayrıldığı belirtilir.

Semâ'-ı vustâ anlatılırken nefsin hevaları ve şehvetin galebeleriyle ortaya çıkan ve bidat olan cismânî, şeytânî ve nefsânî hareketlerden bahsedilir ve bunların haram olduğu belirtilir.

6. Fası (73a-73b). Hareketü's-semâ'i'l-cismânî ve'n-nûrânîyi açıklar. Buna semâu't-tâlibîn de denir. Bu sünnet olan hareketü's-semâ'dır. Bu hal üzereyken dâr-ı ukbâyaya giderlerse cennette çeşitli nimetlere kavuşurlar. Burada sonsuza dek semâü'l-uhrâ ile mütelezziz olurlar.

7. Fasl (73b-74a). Hareketü's-semâi'l-vustâ ve uhrânın bir başka açıklaması yapılır. Ahd-i ezeli'sine vefâ edip sâhib-i irşad, mürşid-i kâmil ve vekîl-i enbiyâ denilen veliyyullaha teslim olup Hakk'a bağlanan ve daima onun zikrinde olanların hareketü's-semâlarına, hareketü'l-cismânî ve semâu'r-rûhânî ve rücûu's-sırrü'l-insânî denir. Bu ibadettir. Bu hal üzereyken dâr-ı ukbâya gidenlerin hareketü's-semâi'l-uhrâları şöyle açıklanır: Hz. Muhammed (s.a.v) Hazîre-i Kuds'e davet edildiğinde bütün mukarreb ve hâs kullarla birlikte ziyâfet-i hâs ve keşf-i tecellî-i zâtla semâ' edip hareket vâki' olsa gerektir.

2. *Divan*: Ümmî Sinan'ın tanınmasını ve tasavvufî düşüncelerinin yayılmasını sağlayan önemli eseri divanıdır.

Karşılaştırmalı metnini yayına hazırladığımız divanında ilâhî olarak yazılmış 200 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerde vahdet-i vücud görüşü coşkun bir şekilde dile getirilir. İnsanlara gönülden inandığı bu tasavvufî düşünceleri anlatırken çeşitli öğütler de verir. Şiirlerinin büyük çoğunluğu (138 adet) aruzla yazılmıştır. Bir çok mutasavvıf şair gibi şiirlerini bir irşat vasıtası olarak kullanmıştır. Diğer vahdet-i vücud görüşünü benimseyen şairler gibi derin bir varlık bilgisi ve insan anlayışı vardır. Şiirleri oldukça sade sayılabilecek bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Tasavvufî terimler ve semboller her tekke şairinde olduğu gibi bu ilâhîlere ayrı bir fikrî yoğunluk kazandırmaktadır. Devriye ve şathiye olarak kaleme aldığı şiirlerinin yanında zamanını tenkit eden müstakil bir şiiri de bulunmaktadır. Bu da onun dışı dönük yaşadığını, toplumun dertleriyle ilgilendiğini, bunları kendisine dert edindiğini bize göstermektedir.